

TVORNIČKE NOVINE U VARAŽDINU: FENOMEN SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA KAO IDEOLOŠKI I INFORMATIVNI ALAT (1945. – 1990.)

FACTORY NEWSPAPERS IN VARAŽDIN: THE PHENOMENON OF SOCIALIST SELF-MANAGEMENT AS AN IDEOLOGICAL AND INFORMATIONAL TOOL (1945–1990)

Jelena BLAŽI

Sveučilište Sjever,

Trg dr. Žarka Dolinara 1, Koprivnica

jebrazi@unin.hr

Received/Primljeno: 1. 6. 2025.

Accepted/Prihvaćeno: 11. 6. 2025.

Original scientific paper/Izvorni znanstveni rad

UDK / UDC: 070(497.523Varaždin)"1945/1990"

[316.323.7:070.23](497.523Varaždin)

"1945/1990"

SAŽETAK

Tvorničke novine u Varaždinu tijekom socijalističkog razdoblja (1945. – 1990.) predstavljale su ključni medij za informiranje, ideološku edukaciju i kulturno oblikovanje radničke klase. Kao dio šireg fenomena radničkog novinarstva, nastale su u specifičnom političkom i ekonomskom kontekstu jugoslavenskog socijalizma. U političkom i ideološkom okviru, tvorničke novine bile su alat za oblikovanje svijesti radnika u skladu s načelima socijalističkog samoupravljanja. Podržavale su politiku Saveza komunista Jugoslavije, promicale radničku participaciju i kolektivizam te su bile podvrgnute uredničkoj kontroli kako bi ostale usklađene s dominantnim ideološkim smjernicama. Ekonomski kontekst omogućio je njihovo financiranje kroz poduzeća, posebno u industrijama poput tekstilne i metalske, koja su imala resurse za izdavanje glasila. Distribucija novina bila je subvencionirana ili besplatna, a njihova svrha bila je jačanje radničkog identiteta i povezanosti s poduzećem. Informativno-komunikacijska funkcija očitovala se kroz izvještavanje o proizvodnim rezultatima, tehnološkim inovacijama i uspjesima poduzeća, dok su kulturno-edukativni aspekti uključivali promoviranje sportskih i kulturnih aktivnosti, stručno usavršavanje te humoristične i literarne rubrike. Radnici su aktivno sudjelovali u kreiranju sadržaja, čime se jačao osjećaj pripadnosti kolektivu. Novine su bile forum za izražavanje mišljenja, kritike i prijedloga za poboljšanje radnih uvjeta. Njihova uloga bila je višestruka: informativna, edukativna i ideološka, što ih čini važnim dokumentima industrijske i radničke povijesti socijalističkog razdoblja. U radu se bavimo navedenim fenomenom u okviru Varaždina te obrađujemo koje tvorničke novine su izlazile u tom razdoblju na tom području, koji ljudi su bili glavni i odgovorni urednici, kako su novine izgledale, te koje rubrike su bile karakteristične i prepoznatljive u pojedinim novinama.

Ključne riječi: Varaždin, Tvorničke novine, Novinarstvo, Povijest

Keywords: Varaždin, Factory newspapers, Journalism, History

UVOD

Tvorničke novine, iako često marginalizirane u historiografiji medija i kulture, predstavljaju iznimno vrijedan izvor za razumijevanje svakodnevice socijalističkog radništva, kao i načina na koji su političke ideje, proizvodne logike i kulturni obrasci cirkulirali unutar jugoslavenskog samoupravnog sustava. Kao specifična forma radničkog glasila, one su istovremeno bile instrument ideološke edukacije, kanal unutar-kolektivne komunikacije i prostor oblikovanja kolektivnog identiteta. U kontekstu socijalističke Jugoslavije, novine koje su izdavale radne organizacije bile su produžetak šireg medijskog

sustava u kojemu je partija posredovala između »radne klase« i javne sfere, ali i mjesto u kojem su se lokalni problemi, svakodnevne napetosti i male pobjede radničkog kolektiva bilježile i tumačile. Uređivali su ih često i sami radnici, uz prisustvo partijskih struktura, a tvorničke su novine bile istodobno »odozgo« i »odozdo« – upisane u službeni diskurs, ali i otvorene za participaciju, improvizaciju i lokalne specifičnosti.

Cilj ovog rada je analizirati ulogu tvorničkih novina u Varaždinu u razdoblju od 1945. do 1990. godine, s naglaskom na njihov sadržaj, uređivačke politike te društvenu funkciju unutar poduzeća. Kroz odabrane primjere – poput glasila tekstilne industrije (Varteks), prehrambene i metaloprerađivačke proizvodnje – rad će pokušati pokazati kako su novine funkcionirale kao alat socijalističkog samoupravljanja, ali i kao svakodnevni medij rada, kulture i simboličkog pregovaranja između politike i proizvodnje. Metodološki, istraživanje se temelji na pristupu kulturne povijesti i lokalne mikro-povijesti, s elementima analize diskursa. Osobita se pažnja pridaje načinu na koji se kroz novine konstruiraju slike kolektiva, rada, identiteta i političke pripadnosti. Uz klasične metode arhivskog i povijesnog istraživanja, rad uključuje i primjenu digitalnih alata za analizu korpusa novinskih članaka, s ciljem identifikacije dominantnih tema i promjena u diskurzivnim obrascima kroz vrijeme. S obzirom na manjak znanstvene literature na ovu temu, istraživanje predstavljeno u ovom radu temelji se u prvom redu na dostupnoj arhivskoj građi, inače obuhvaćenoj projektom *Novinarstvo Varaždina 1848. – 1997.* (Novinarstvo Varaždina 1848. – 1997.). U ovoj arhivskoj građi nalaze se sve dostupne tiskovine od 1848. godine izašle na području grada Varaždina. Radi se o 124 godišta, s 7.157 brojeva novina, koje su obujma od preko 67.587 stranica. Zahtjevni proces digitalizacije rezultat je rada svih ustanova uključenih u navedeni projekt, tj. Gradske knjižnice i čitaonice Metel Ožegović, Državnog arhiva u Varaždinu i Gradskog muzeja Varaždin. Navedena građa stoga je i temeljni izvor podataka ovog istraživanja. Jedan od značajnih doprinosa odnosi se na onaj autorice Magdalene Lončarić na projektu digitalizacije arhivske građe, a kojim su okupljeni njezini komentari i tekstovi uvršteni u arhivsku građu.

1. POVIJESNI I DRUŠTVENI KONTEKST

U socijalističkoj Jugoslaviji, razdoblje nakon Drugog svjetskog rata obilježeno je specifičnim političko-ekonomskim eksperimentom koji se temeljio na ideji radničkog samoupravljanja. Ovaj model, uveden početkom 1950-ih, proizašao je iz raskida s Informbiroom i sovjetskim modelom centraliziranog socijalizma i podrazumijevao je prijenos odlučivanja s državnog aparata na razinu radnih organizacija. U tom procesu, radnici nisu samo nositelji proizvodnje, nego i (barem načelno) sudionici u donošenju odluka, raspodjeli viškova i upravljanju kolektivom. Uloga medija u ovakvom sustavu bila je višestruka. S jedne strane, mediji su funkcionirali kao ideološki aparati države – alat u promoviranju vrijednosti socijalističkog društva, jedinstva radničke klase, bratstva i jedinstva naroda, te lojalnosti Savezu komunista Jugoslavije (Splichal, S., 1994.). S druge strane, osobito na lokalnoj i tvorničkoj razini, mediji su mogli reflektirati i lokalne dinamike, sukobe, neformalnu kulturu kolektiva i konkretne izazove proizvodnje. Tvorničke novine stoga se nalaze na razmeđu propagande i svakodnevice, doktrine i prakse (Mihelj, S., 2011.). Specifičnost tvorničkih novina proizlazi iz njihova položaja unutar sustava medija i radničkih organizacija: nisu bile profesionalni mediji u klasičnom smislu, ali su imale redakciju, urednike i uređivačku politiku; nisu bile ni službeni bilteni uprava, ali su djelovale u sklopu poduzeća; nisu bile potpuno autonomne, ali su nerijetko imale prostor za izražavanje lokalnih inicijativa, nezadovoljstva ili radničkih identiteta (Luthar, Breda & Pušnik, M., 2010.). Koncept kolektiva bio je ključna ideološka kategorija socijalizma, a tvorničke novine bile su jedno od sredstava njegove proizvodnje. Kroz izvještaje o radnim uspjesima, samoupravnim savjetima, kulturnim manifestacijama i sportskim događanjima, novine su sudjelovale u oblikovanju slike o »uzornom kolektivu«, »savjesnom radniku« ili »naprednom samoupravljaču«. U tom smislu, novine su bile istodobno instrument kontrole (npr. kroz promicanje normi ponašanja i proizvodnih ciljeva), ali i ogledalo svakodnevice – mjesta gdje se moglo pročitati o običnim radnicima, njihovim problemima, uspjesima i stavovima. Pritom ne treba zanemariti ni dimenziju simboličkog pregovaranja: tvorničke novine bile su prostor u kojem su se mogli artikulirati zahtjevi odozdo – primjerice, kroz pritužbe, radničke dopise ili aluzivne kritike – iako je taj prostor bio strogo nadziran. U nekim su slučajevima novine postajale i platforma za interno balansiranje

moći između uprava, sindikata i partijskih organizacija unutar poduzeća (Vučetić, R., 2012.). Upravo ta dvoznačnost – između funkcije transmisije partijskih poruka i mogućnosti artikulacije lokalnog glasa – čini tvorničke novine zanimljivim predmetom istraživanja, kako u smislu medijske povijesti, tako i u kontekstu analize svakodnevne socijalističkog radništva. U nastavku rada ova će se problematika konkretizirati kroz primjere varaždinskih tvorničkih novina, koje omogućuju uvid u to kako su se ideje samoupravljanja, radne etike i kolektivne pripadnosti implementirale i reinterpretilale na lokalnoj razini.

2. MEDIJSKI EKOSUSTAV VARAŽDINA (1945. – 1990.)

Grad Varaždin tijekom socijalističkog razdoblja bio je jedno od važnih industrijskih i kulturnih središta sjeverozapadne Hrvatske, a razvoj lokalnog medijskog prostora usko je pratio procese modernizacije, industrijalizacije i širenja samoupravnog socijalizma. Specifičnost medijskog ekosustava Varaždina proizlazila je iz njegove uloge regionalnog središta, ali i iz snažne industrijske baze, što je stvorilo preduvjete za intenzivan razvoj tvorničkih medija – internih novina, oglasnih ploča, radijskih emisija i biltena. U poslijeratnom razdoblju medijska produkcija u Varaždinu počiva na nekoliko razina. Prvo, postojali su službeni lokalni listovi koji su bili pod kontrolom Saveza komunista i lokalnih političkih struktura, primjerice »Varaždinske vijesti« (nastale iz ranijih formi lokalne štampe). Njihova je uloga bila dvojaka: informirati stanovništvo o aktualnostima i istovremeno djelovati kao transmisijski pojas partijskih poruka. Uz institucionalne medije, u drugom planu se razvija niz tvorničkih novina koje izlaze unutar velikih varaždinskih poduzeća kao što su *Varteks*, *Koka*, *Mundus* *Florijan Bobić*, *Vis*, *ATP* i druga. Te novine – iako često neredovite i tehnički skromne – predstavljaju vrijedan izvor uvida u unutarnju dinamiku poduzeća i kolektiva, kao i u odnos lokalne politike prema kulturi svakodnevne. Uloga lokalnih medija u Varaždinu u tom se smislu ne može razumjeti bez šireg okvira »samoupravnog novinarstva«, koje se razvijalo u socijalističkoj Jugoslaviji. Poticana je decentralizacija informiranja i mogućnost sudjelovanja radnika u izradi sadržaja. U tvorničkim novinama često su surađivali sami radnici – bilo kao dopisnici, bilo kao članovi redakcijskih savjeta, što je omogućavalo participaciju ali i istovremeno održavalo određene okvire poželjnog diskursa. Medijska scena Varaždina tako se tijekom socijalističkog razdoblja oblikovala kao višeslojni sustav u kojemu su se ispreplećali službeni narativi, samoupravna retorika i svakodnevni glasovi lokalnih zajednica. Tvorničke novine, iako tehnički skromnije, često su bile najizravniji medijski kontakt između radnika i upravljačkih struktura. U njima se može pratiti dinamika lokalne proizvodnje, reakcije na političke i gospodarske promjene, ali i svakodnevne teme koje su formirale život varaždinskog radništva (Novinarstvo Varaždina 1848. – 1997.).

3. PRIMJERI TVORNIČKIH NOVINA

3.1. Varteksov vjesnik (1953. – 1980.) – ogledalo i instrument tekstilnog kolektiva

Jedan od najznačajnijih i najdugovječnijih primjera tvorničkog tiska u Varaždinu je *Varteksov vjesnik*, interni bilten istoimene tekstilne tvornice, koja je u razdoblju socijalističke Jugoslavije bila među vodećim industrijskim gigantima ne samo Varaždina, već i šire regije. Ovaj list predstavlja vrijedan izvor za istraživanje kako radničke svakodnevne, tako i dinamike između uprave, partijskih struktura i radnika, osobito u kontekstu razvoja samoupravnog modela.

Varteksov vjesnik počinje izlaziti sredinom 1950-ih, u razdoblju kada se sve više tvornica odlučuje na pokretanje vlastitih biltena kao dijela kulturno-političkog rada. Iako se radi o neslužbenom listu, njegovo su izlaženje podržali sindikati, komitet SKJ, kao i Uprava tvornice. U početku je izlazio neredovito, u formi biltena ili letka, no kasnije poprima redovitiju formu s većim brojem stranica i profesionalnijom grafičkom obradom. Razdoblje izlaženja bio je od 1953. do 1980. godine. Ukupno je izdano 15 godišta u 1023 brojeva. List je bio tjednik, a izdavač je bila Varteks Tiskara Varaždin.

Tematski, *Varteksov vjesnik* obrađuje niz rubrika koje odražavaju glavne funkcije tvorničkog glasila: informiranje, ideološko oblikovanje, kolektivno priznanje i motivaciju. Česte teme uključuju:

- Izvještaje s radničkih savjeta i samoupravnih tijela
- Intervjue s »istaknutim radnicima« (npr. nositeljima priznanja »udarnik«)

- Prikaze radnih uspjeha pojedinih pogona
- Kulturalno-zabavne sadržaje – poeziju, stripove, osvrtne na radničke izlete ili proslave
- Edukativne tekstove o ekonomiji, samoupravljanju i moralno-političkom odgoju

Posebno je zanimljiva praksa objavljivanja tzv. »kritika i samokritika«, gdje radnici iznose primjedbe na organizaciju rada, kvalitetu odnosa u kolektivu ili ponašanje nadređenih². Iako su ovi tekstovi najčešće pisani unutar ideoloških okvira, oni ipak otvaraju prostor za participaciju i izražavanje radničkih iskustava.

Redakcija *Varteksovog vjesnika* najčešće je bila sastavljena od članova sindikata, kulturno-prosvjetnog odbora i partijskih aktivista unutar tvornice. U nekim razdobljima postojala je i stalna urednička ekipa, dok su u drugim brojkama prevladavali radnički dopisnici. Takva praksa proizvodnje sadržaja odgovara principima samoupravnog novinarstva – horizontalnoj komunikaciji, edukaciji i kolektivnoj identifikaciji. Ipak, iako formalno participativan, sadržaj lista nije bio lišen kontrole. Ideološki okvir bio je jasno postavljen: isticanje uspjeha kolektiva, promoviranje radne etike, afirmacija socijalističkih vrijednosti, dok su izrazi nezadovoljstva, ako i prisutni, morali biti strukturirani u prihvatljivom jeziku kritike s ciljem »konstruktivne izgradnje«. Glavni i odgovorni urednici su bili: od 1953. – 1955. – Ivan Kurtalj, 1955. – 1960. – Gabrijel Oskoruš, 1960. – 1970. – Franjo Čič.

Premda se čitateljska recepcija teško može kvantificirati, u brojnim izvorima i intervjuima iz 1980-ih ističe se da je list imao važnu simboličku ulogu. Čin uključivanja u njegovo stvaranje doživljavao se kao priznanje, a objava fotografije ili teksta bila je statusni pokazatelj unutar pogona. *Varteksov vjesnik* funkcionirao je i kao arhiv kolektivnog sjećanja – bilježeći jubileje, odlaske u mirovinu, kulturne događaje i male povijesti svakodnevnog rada. Kao takav, predstavlja vrijedan izvor za istraživanje povijesti rada, kulture kolektiva i lokalne primjene samoupravnog modela (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Varteksov vjesnik, 2009.).

3.2. Bobičev vjesnik (1963. – 1991.) – kroničar drveno-industrijskog kolektiva

Bobičev vjesnik bio je tvornički list poduzeća Mundus »Florijan Bobić« iz Varaždina, specijaliziranog za proizvodnju pokućstva iz savijenog drveta. Poduzeće je bilo nasljednik poznate privatne tvrtke »Thorens-Mundus«, a među najpoznatijim proizvodima isticala se čuvena Thonet stolica, model 14 – tzv. Bečka stolica. Dizajnirao ju je Michael Thonet 1859. godine, a postala je simbol kavanske kulture i uredskog prostora europskih metropola. Na tim temeljima, i u sklopu šireg modela socijalističkog samoupravljanja, razvijala se i korporativna kultura tvornice, čiji je važan komunikacijski medij bio upravo Bobičev vjesnik.

List je počeo izlaziti 1963. godine, a posljednji broj objavljen je 1991., tijekom ratnih događanja u Varaždinu i neposredno prije privatizacije poduzeća. Tijekom 28 godina izlaza objavljeno je ukupno 103 broja u 14 godišta. Riječ je o tjedniku koji je pratio poslovni, društveni i kulturni život unutar tvornice u razdoblju od socijalističkog optimizma do početka tranzicije i raspada jugoslavenskog društveno-ekonomskog sustava.

Bobičev vjesnik donosio je raznolike informacije iz svakodnevnog života radne zajednice: od poslovnih izvještaja i analiza učinka pojedinih odjela, preko intervjua s rukovoditeljima i istaknutim

Slika 1. Varteksov vjesnik (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=103], (03.07.2023.))

Slika 2. Bobićev vjesnik (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=107], (03.07.2023.))

radnicima, do obavijesti o jelovniku kantine i internim obavijestima. Njegova uloga nije bila isključivo informativna, već i integrativna – jačao je osjećaj pripadnosti kolektivu i promicao vrijednosti rada, solidarnosti i samoupravljanja.

Tijekom godina list je imao nekoliko glavnih i odgovornih urednika: 1966.- Slavko Daraboš, 1966. – 1967. -Stjepan Molnar, 1980. – 1991. - Nedeljko Krčar. Izdavač lista bio je NIŠP »Varaždin«, čime se osiguravala institucionalna podrška i profesionalna forma izdanja. Unatoč tome, *Bobićev vjesnik* zadržao je specifičan, tvornički karakter – bio je glas radnog kolektiva.

Danas, s vremenskim odmakom, *Bobićev vjesnik* predstavlja vrijedan izvor za proučavanje povijesti rada, industrijske kulture i svakodnevice u socijalističkom razdoblju. Njegovo ukidanje 1991. simbolički se poklapa s krajem jedne epohe – nestankom tvornice i promjenom društveno-ekonomskog poretka. Iako više ne postoji ni poduzeće Mundus »Florijan Bobić«, ni njegove hale, a proizvodnja je ugašena, *Bobićev vjesnik* ostaje pisani trag jednog vremena u kojem je radni kolektiv bio osnovna jedinica društvenog života (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Bobićev vjesnik, 2009.).

3.3. Visov vjesnik (1964. – 1991.) – glas svilene svakodnevnice

Visov vjesnik bio je tvornički list radnog kolektiva *Varaždinske industrije svile, konfekcije i kišobrana* (VIS), jednog od značajnijih tekstilnih poduzeća u Varaždinu. Kao i brojni slični tvornički listovi u doba socijalističkog samoupravljanja, služio je kao sredstvo interne komunikacije, edukacije i kolektivne integracije. U okolnostima društvenog sustava u kojem je naglasak bio na zajedništvu i radničkom sudjelovanju u upravljanju, *Visov vjesnik* bio je instrument jačanja informiranosti, ali i sredstvo oblikovanja kolektivne svijesti unutar tvornice. List je kontinuirano izlazio u razdoblju od 1964. do 1991. godine, ukupno kroz 16 godišta i 273 broja. Bio je tjednik, redovno prisutan u životu radnog kolektiva, sve do početka Domovinskog rata i procesa tranzicije gospodarstva. Ukidanje lista vremenski se poklapa s varaždinskim ratnim danima te početkom privatizacijskog procesa, koji je doveo do podjele poduzeća VIS na više poslovnih cjelina. Time je okončana i višedesetljetna tradicija novinskog izvještavanja unutar ove tekstilne industrije. *Visov vjesnik* donosio je informacije o događanjima u tvornici, planovima proizvodnje, promjenama u upravi, organizacijskim pitanjima i društvenom životu radnika. Kroz tjedne izvještaje, osvrte i intervjue s članovima kolektiva, list je nastojao povećati transparentnost poslovanja i potaknuti identifikaciju radnika s poduzećem. Poseban naglasak bio je na afirmaciji pozitivnih primjera iz radne sredine, čime se promicala radna etika i duh samoupravljanja. Također, *Visov vjesnik* imao je i edukativnu dimenziju – informirao je o zakonodavnim i ekonomskim promjenama relevantnima za radništvo.

List je tijekom godina imao više glavnih i odgovornih urednika, što odražava i promjene u organizaciji poduzeća i razvoju radničkog novinarstva: 1964. – 1965. - Mirko Kiseljak, 1966. – 1975. - Stjepan Herjavec, 1978. – 1980. - Marijan Varjačić, 1980. -1981. - Ivan Sitar, 1975. - Mirko Kelek, 1981. - Ivan Porga. Izdavači lista bili su *Novinsko izdavačko i štamparsko poduzeće Čakovec* i kasnije *TIZ*

Zrinski Čakovec, što je omogućilo tiskanje lista u profesionalnom obliku i širem regionalnom kontekstu.

Danas se *Visov vjesnik* može promatrati kao vrijedan dokument jednog vremena, svjedočanstvo o svakodnevicu i unutarnjoj dinamici tekstilne industrije u socijalističkoj Hrvatskoj. Bio je ogledalo industrijskog kolektiva, ali i instrument oblikovanja radničke svijesti. Njegovo gašenje simbolično označava kraj epohe u kojoj su tvornički listovi imali važnu društvenu funkciju – kao medij, ali i kao oblik radničkog identiteta. Brojevi izdanja *Visova vjesnika* dragocjeni materijal za istraživanje industrijske i medijske povijesti, kao i kulturne svakodnevice u doba jugoslavenskog socijalizma (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Visov vjesnik, 2009.).

3.4. Zdravstveni vjesnik (1976. – 1987.) – informator i kroničar varaždinskog zdravstva

Zdravstveni vjesnik bio je interni list radnika Medicinskog centra Varaždin (MCV), jedne od ključnih zdravstvenih ustanova sjeverozapadne Hrvatske. U kontekstu razvijenog sustava socijalističkog zdravstva i samoupravnog modela, list je služio kao sredstvo bolje informiranosti zdravstvenih djelatnika, ali i kao potpora participativnom upravljanju i afirmaciji zajedničkih vrijednosti u radnoj sredini. Namjena mu je bila prvenstveno usmjerena na prava, obaveze i život radnika unutar MCV-a.

Zdravstveni vjesnik izlazio je od 1976. do 1987. godine, kroz 10 godišta i ukupno 69 brojeva. Iako je bio najavljen kao tjednik, realno je izlazio polovicom svakog mjeseca, čime je dobio polumjesečni ritam objavljivanja. List je ukinut 1987. godine, u vrijeme kada su se počeli osjećati prvi ozbiljniji pritisci sustavnih promjena u društvu, a i sama ideja samoupravnog novinarstva bila je sve manje održiva. Unatoč tome, list je u desetljeću svoga postojanja uspio dokumentirati važna zbivanja iz zdravstvenog sektora Varaždinske regije.

U *Zdravstvenom vjesniku* objavljivane su raznovrsne teme važne za svakodnevicu zdravstvenih radnika: reportaže sa sportskih susreta medicinskog osoblja, osvrti na radničke izlete i druge kolektivne aktivnosti, izvještaji s gradilišta zdravstvenih objekata, uključujući manje općinske ambulante i nove zgrade u Općoj bolnici Varaždin, informacije o statusima projekata koji su se financirali samodoprinosima, intervjui s ravnateljima, liječnicima i drugim zaposlenicima MCV-a.

List je imao i laganiju, zabavnu stranicu, uključujući križaljke i humoristični kutak, što ga je činilo pristupačnim i opuštenim u tonu. Posebno je zanimljivo da reklame nisu bile zastupljene, što dodatno potvrđuje njegov interni i informativni karakter.

Uređivanje *Zdravstvenog vjesnika* povjereno je kroz godine različitim urednicima: 1976. – 1983. Mijo Pokos, 1986. – 1987. Katarina Hajduk, 1987. Marijan Petrač. Tiskan je u TIZ »Zrinski« u Čakovcu, čime je list imao standardiziranu i profesionalnu tehničku izvedbu, usprkos svom internom karakteru.

Zdravstveni vjesnik predstavlja vrijedan povijesni izvor za razumijevanje organizacije rada, profesionalnog i društvenog života zdravstvenih djelatnika u razdoblju kasnog socijalizma. S obzirom na fokus na infrastrukturu, razvoj lokalne zdravstvene mreže i radničke aktivnosti, on je ujedno i zapis razvoja zdravstva u regionalnom kontekstu. Iako je prestao izlaziti prije političkih prevrata 1990-ih, njegov

Slika 3. Visov vjesnik (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=104], (03.07.2023.))

Slika 4. Zdravstveni vjesnik (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=101], (03.07.2023.))

Slika 5. Koka (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=301], (03.07.2023.))

prestanak simbolizira početak kraja jedne epohe u kojoj je zdravstveni kolektiv imao svoju novinsku platformu – ne samo kao informacijski kanal, nego i kao prostor kolektivne identifikacije i unutarnje kohezije (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Zdrastveni vjesnik, 2009.).

3.5. Koka (1977. – 1995.) - informator i savjest radnog kolektiva

List *Koka* bio je interni list istoimenog prehrambenog poduzeća iz Varaždina, osnovan s ciljem unapređenja materijalne baze i samoupravnog djelovanja unutar organizacije. Nastao je u razdoblju kada su unutar jugoslavenskog sustava djelovale snažne društveno-političke organizacije – Savez sindikata Jugoslavije, Savez komunista Jugoslavije i Savez socijalističke omladine Jugoslavije – koje su imale važnu ulogu u funkcioniranju poduzeća. List je bio namijenjen prvenstveno radnicima i umirovljenicima poduzeća Koka, kao sredstvo unutarnje komunikacije, edukacije i mobilizacije. Izlazio je od 1977. do 1995. godine, u ukupno 15 godišta i 81 broju. Tijekom prve faze, do kraja 1980-ih, bio je u potpunosti usklađen sa samoupravnim modelom i politikom radničkog sudjelovanja. U drugoj fazi, početkom 1990-ih, list se nastavlja izdavati unatoč velikim društvenim i gospodarskim promjenama, no gašen je 1995. godine, nakon što je poduzeće Koka d.d. preuzela prehrambena kompanija Vindija d.d. Tada je simbolično završen i jedan komunikacijski ciklus koji je trajao gotovo dva desetljeća. List *Koka* imao je višestruku funkciju – informativnu, edukativnu i mobilizacijsku. U tekstovima se raspravljalo o jačanju samoupravljanja i sudjelovanju radnika u odlučivanju, poticalo unaprjeđenje međuljudskih odnosa i stvaranje humanije radne sredine, promicala realizacija godišnjih i višegodišnjih poslovnih planova, izvještavalo o radu komisija i radnih tijela, pokretala su se različita pitanja iz svakodnevice kolektiva, često i samoinicijativno. List je bio besplatan za sve zaposlene i umirovljenike, što potvrđuje njegovu ulogu kao kolektivnog dobra. Uredništvo Liste *Koka* bilo je stabilno, ali s preklapanjima uredničkih razdoblja: 1980. – 1990. - Đorđe Gavranović, 1977. – 1988. - Janko Kralj. Ovo ukazuje na vjerojatnu suradničku i kolektivnu organizaciju redakcijskog rada, što je bilo u skladu s ideologijom

samoupravljanja. Izdavač je bila Varteks Tiskara Varaždin, što je osiguravalo kvalitetan tisak i profesionalnu distribuciju unutar radne zajednice. Danas se *Koka* može interpretirati kao svojevrsna kronika samoupravnog razdoblja prehrambene industrije u Varaždinu, ali i kao svjedočanstvo prijelaza iz socijalističkog modela poslovanja u tržišnu ekonomiju. List je imao funkciju instrumenta radničkog sudjelovanja, ali i ogledala kolektivnog života. Njegov nestanak u trenutku korporativnog preuzimanja odražava šire promjene u društvu – tranziciju iz sustava u kojem su poduzeća bila zajedničko dobro u onaj u kojem postaju privatno vlasništvo. *Koka* je, stoga, i dokument nestajanja jednog oblika radničke komunikacije, kao i refleks povijesnog procesa ekonomskih i političkih transformacija (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; KOKA, 2009.).

3.6. CICERO (1979. – 1983.) – između olova i papira: kolektivna kronika tiskarskog poduzeća

List *Cicero* bio je glasilo radnih ljudi NIŠRO Varaždin – Novinsko-izdavačke i štamparske radne organizacije. Pokrenut je krajem 1970-ih u skladu s politikom radničkog samoupravljanja i težnjom za unaprjeđenjem interne komunikacije u većem kolektivu koji je obuhvaćao izdavaštvo, novinarstvo i tiskarsku djelatnost. Tada je unutar jugoslavenskog društveno-političkog sustava poticano uvođenje internih glasila kao sredstava participacije, informiranja i jačanja kolektivnog identiteta. *Cicero* je izlazio u razmjerno kratkom razdoblju od 1979. do 1983., tijekom kojeg je tiskano pet brojeva u tri godišta. Premda zamišljen kao tjednik, list se zbog organizacijskih, financijskih ili uredničkih okolnosti nije kontinuirano objavljivao. Prvi broj izašao je u ožujku 1979. godine, a nakon 1983. list je ugašen bez formalnog nasljednika, što upućuje na poteškoće u održavanju redakcijskog kontinuiteta unutar same radne organizacije. Već prvi broj na osam stranica definirao je temeljnu uredničku koncepciju, koja se održala kroz sve brojeve: informacije iz života kolektiva, razvojni planovi (npr. plan razvoja do 1985.), financijski i poslovni izvještaji, vijesti iz radnih jedinica, izvještaji o djelovanju društveno-političkih organizacija unutar poduzeća. List je funkcionirao kao instrument transparentnosti i kolektivne orijentacije, a sadržajno je pratio sve ključne domene djelovanja poduzeća. U četiri godine izlazenja list je imao čak četiri urednika, što dodatno upućuje na nestabilnost redakcijskog sustava: 1979. – 1982. – Ivan Boško Moravec, 1982. – 1983. – Branko Hrašćanec, 1983. – Zvonimir Kušter, 1983. – Božo Farkaš. List je izdavala sama radna organizacija – NIŠRO Varaždin, što je bila praksa karakteristična za samoupravna poduzeća koja su nastojala uredničke i tiskarske resurse koristiti za vlastite potrebe. List *Cicero* ostao je ograničenog doseg, no značajan je kao svjedočanstvo unutarnje dinamike i pokušaja izgradnje radničke komunikacijske kulture u složenom izdavačko-tiskarskom kolektivu. Njegova pojava u vremenu redefiniranja organizacijskih struktura (prelazak iz NIŠP u NIŠRO 1978. godine) pokazuje težnju za jačanjem identiteta unutar radne organizacije kroz simbolički i sadržajni okvir lista. Gašenje lista nakon svega nekoliko brojeva sugerira i izazove održavanja takvih inicijativa u djelatnosti čiji je primarni fokus bio usmjeren prema vanjskom, tržišnom i izdavačkom djelovanju. Danas se *Cicero* može čitati kao kratkotrajan, ali znakovit pokušaj institucionalizacije glasila unutar same tiskarsko-izdavačke industrije (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; CICERO, 2009.).

Slika 6. Cicero (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=110], (03.07.2023.))

Slika 7. Viko Vijesti (Izvor: [<http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=108>], (03.07.2023.))

vina i time povećavao dojam ozbiljnosti i informativnosti. List je imao dva glavna urednika: 1981. – 1982. - Filip Takač, 1982. – 1987. - Josip Nagy. Izdavač je bio NIŠRO Varaždin, što potvrđuje suradnju industrijskih poduzeća s lokalnim novinsko-izdavačkim sustavima u proizvodnji tvorničkih glasila.

VIKO vijesti bile su značajan instrument horizontalne i vertikalne komunikacije unutar poduzeća koje je djelovalo u složenoj industriji kože i obuće. Rubrika Drugi o nama posebno je važna jer otkriva svijest o vanjskoj slici poduzeća i potrebu da se zaposlenici informiraju o percepciji koju njihova radna organizacija ima u širem društvenom i medijskom prostoru. List se može tumačiti kao alat za učvršćivanje kolektivnog identiteta i transparentnosti u uvjetima tadašnjih ekonomskih izazova i prijelaznih reformi. Danas je *VIKO vijesti* vrijedan izvor za proučavanje tvorničke kulture i komunikacijskih strategija u socijalističkoj industriji (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; VIKO Vijesti, 2009.).

3.8. ATP NOVINE (1985. – 1989.) - – sigurnost, sport i svakodnevica na kotačima

ATP NOVINE bile su tvornički list Autotransporta Varaždin (ATP), organizacije koja je upravljala velikim voznim parkom kamiona, autobusa i imala važnu ulogu u cestovnom prijevozu ljudi i robe diljem tadašnje države. Pokretanje lista 1985. godine povezano je s potrebom da se osigura bolja informiranost zaposlenika koji su često bili na terenu, daleko od administrativnog središta, ali i s ciljem jačanja radničke povezanosti, sigurnosti u prometu i promicanja poduzeća kao aktivnog čimbenika društvene zajednice. List je izlazio od 1985. do 1989., u 5 godišta i 33 broja. Iako je bio najavljen kao tjednik, stvarna dinamika objavljivanja bila je mjesečna, što je bilo prilagođeno ritmu rada i resursima redakcije. Distribuirao se besplatno zaposlenicima i umirovljenicima ATP-a, čime je ostvarivao funkciju internog glasila. Tematski, *ATP NOVINE* obrađivale su široki spektar tema važnih za funkcioniranje jedne velike prijevoznice i logističke organizacije: organizacijske promjene i imenovanja u pojedinim komisijama i službama, financijski pregledi i analiza poslovanja, izvještaji o radu turističke agencije Varaždin TOURS, uključujući reportaže i fotoreportaže, praćenje sportskih aktivnosti i rezultata klubova.

3.7. VIKO Vijesti (1981. – 1987.) - zrcalo i bilten varaždinske kože i obuće

VIKO vijesti bile su interni list Varaždinske industrije kože i obuće (VIKO), pokrenut početkom 1980-ih u duhu radničkog samoupravljanja i razvijanja unutar organizacijske komunikacije. Njegova pojava vezana je uz potrebe sustavnog informiranja zaposlenika o promjenama u poslovanju, organizaciji i kadrovskoj politici u kontekstu tadašnjih gospodarskih i društveno-političkih reformi.

List je izlazio od 1981. do 1987., u ukupno 7 godišta i 34 broja. Iako je zamišljen kao tjednik, realna periodičnost bila je bliža mjesečniku, što je vjerojatno posljedica ograničenih resursa i uredničke dinamike. List je besplatno distribuiran zaposlenicima i umirovljenicima VIKO-a, čime je ostvarivao funkciju internog biltena.

VIKO vijesti pratile su život i rad kolektiva s naglaskom na izvještaje o poslovanju i realizaciji proizvodnih planova, intervju s rukovoditeljima pojedinih sektora, analize provođenja organizacijskih reformi, najave i retrospektive važnih odluka, rubriku »Drugi o nama« (press-clipping), u kojoj su se prenosili medijski napisi o RO VIKO.

List je bio tehnički oblikovan u tri stupca, čime je vizualno slijedio standarde profesionalnih tisko-

va koje je ATP podržavao, članci o prometnoj sigurnosti, s praktičnim savjetima za vozače.

Posebnu pažnju pridavalo se temama sigurnosti u cestovnom prometu, čime je list pridonosio preventivnim mjerama i edukaciji voznog osoblja. Grafički je list bio oblikovan u tri ili četiri stupca, ovisno o duljini i vrsti sadržaja. Na poziciji glavnog i odgovornog urednika izmjenjivali su se: 1985. – 1986., 1988. – 1989. - Hugo Tomac, 1986. – 1988. - Željko Bregović. Izdavač lista bio je NIŠRO Varaždin, što pokazuje kontinuitet suradnje lokalnih izdavačkih struktura sa srednje velikim industrijskim i prometnim kolektivima. ATP NOVINE bile su više od informativnog biltena – predstavljale su medij povezivanja ljudi u pokretu. Poseban naglasak na sportskim uspjesima, turističkim aktivnostima i sigurnosti u vožnji stvorio je široku identifikaciju s kolektivom koji je bio raspršen po cestama, ali povezan kroz zajedničku profesiju i svakodnevicu. ATP NOVINE dokument su o svakodnevici prijevoznog sektora u socijalističkoj privredi i svjedočanstvo jednog dinamičnog razdoblja varaždinske prometne infrastrukture (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; ATP NOVINE, 2009.).

3.9. LEVIs News (1991. – 1993.)

LEVIs News nastaje kao tvornički list pogona Varteksa u Novom Marofu, u kojem se od 1983. šivao odjevni program Levi's prema licenci Levi Strauss & Co. Pokretanje lista 1991. odvija se u složenom tranzicijskom razdoblju početka 1990-ih, u okolnostima rata, tržišnih reformi i početne faze privatizacije, ali i u okviru potrebe za unutarnjom kohezijom i vanjskom promocijom uspješnog brenda unutar poslovnog sustava Varteks.

List je izlazio od 1991. do 1993., u 3 godišta i 22 broja. Iako je nominalno tjednik, stvarna periodičnost bila je mjesečna, prilagođena ritmu proizvodnje i komunikacijskim potrebama pogona. Distribuirao se besplatno zaposlenicima i bio je sredstvo informiranja, promocije i prezentacije uspjeha.

Iako je riječ o klasičnom tvorničkom listu, LEVIs News se tematski bitno razlikuje od većine drugih tvorničkih glasila s područja Varaždina. Težište sadržaja bilo je usmjereno prema brendiranju, vizualnosti i marketinškoj promociji Levi's proizvoda: reportaže s modnih revija i promocija, predstavljanje Levi's trgovina i komercijalnih aktivnosti, intervjui sa zaposlenicima i rukovoditeljima pogona, kronike kolektiva, kao i prikazi proizvodnih rezultata i ciljeva.

Slika 8. ATP novine (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/default.aspx?C=109], (03.07.2023.))

Slika 9. Levis News (Izvor: [http://library.foi.hr/nv/novine.aspx?C=302], (03.07.2023.))

List je imao četverostupčani prijelom, no grafički izgled varirao je ovisno o sadržaju, pokazujući fleksibilnost u dizajnu i osjetljivost prema brend estetiци Levi'sa. Glavni i odgovorni urednik bio je: Ivica Herceg (1991. – 1993.). Izdavač lista bila je Tiskara Varteks d.o.o., što ukazuje na tehničku i logističku integraciju unutar poslovnog sustava.

Za razliku od drugih tvorničkih novina koje su se uglavnom fokusirale na unutarnju organizaciju, proizvodne planove i radničku svakodnevicu, LEVI's News predstavlja pomak prema suvremenijem tipu tvorničkog glasila koje balansira između internog informiranja i vanjske promocije modnog brenda. Ujedno je i jedan od rijetkih primjera tvorničkog lista koji već početkom 1990-ih reflektira nove tržišne trendove, potrebu za brend komunikacijom, i prijelaz prema tržišno orijentiranom diskursu unutar post-socijalističkog konteksta (Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; LEVI's News, 2009.).

ZAKLJUČAK

Tvorničke novine u Varaždinu od 1945. do 1990. godine poslužile su kao ključni mediji kojima su se odašiljale ideje socijalističkog samoupravljanja, oblikovala radnička svijest i tradicija industrijske zajednice. U specifičnom kontekstu varaždinske industrije, ove publikacije prikazuju duboku povezanost između radničkog kolektiva, uprave i lokalne zajednice, ističući važnost industrijskog identiteta u oblikovanju opće slike grada i njegovog gospodarstva. Varaždinska industrija, od tekstilne poput Varteksa, preko drvne industrije Mundus Florijan Bobić, do izdavačkih poduzeća, tijekom socijalističkog razdoblja funkcionirala je kao okosnica lokalnog razvoja i kolektivne kulture, koju su tvorničke novine afirmirale i temeljile. Ove novine nisu bile samo instrument interne komunikacije već i odraz industrijskog identiteta, ponosa i kolektivnog sjećanja koje je oblikovalo živote tisuća varaždinskih radnika. Njihov prestanak i nestanak s krajem socijalističkog sustava simbolizirao je kraj jednog poglavlja u povijesti varaždinske industrije i lokalne zajednice, a ta danas u digitalnom obliku dostupna glasila dragocjena su baština koja ukazuje na zavičajnu industrijsku funkcionalnost i posebno mjesto radničke kulture u povijesti grada Varaždina.

LITERATURA

1. Splichal, S., (1994), *Media Beyond Socialism: Theory and Practice in East-Central Europe*. Boulder: Westview Press, 1994.
2. Mihelj, S., (2011), *Media Nations: Communicating Belonging and Exclusion in the Modern World*. Palgrave Macmillan, 2011.
3. Luthar, B., Pušnik, M., (2010), *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington: New Academia Publishing, 2010.
4. Ramet, S. (1995), *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Meaning of the Great Transformation*. Duke University Press, 1995.
5. Vučetić, R., (2012), *Koka-kola socijalizam: američka kulturna prisutnost u Jugoslaviji (1950–1970)*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
6. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997. digitalizirana građa, (2009): URL: <<http://library.foi.hr/nv/default.aspx?G=1>>, 01.08.2023.
7. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; ATP NOVINE, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00109>>, 1.08.2023.
8. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Bobićev vjesnik, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00107>>, 1.08.2023.
9. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; CICERO, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00110>>, 1.08.2023.
10. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; KOKA, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00301>>, 1.08.2023.
11. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; LEVI's News, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00302>>, 1.08.2023.
12. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Varteksov vjesnik, (2009): URL: <<https://library.foi.hr/>>

lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00103<>, 1.08.2023.

13. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; VIKO Vijesti, (2009): URL: <«<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00108>>, 1.08.2023.
14. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Visov vjesnik, (2009): URL: <«<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00104>>, 1.08.2023.
15. Novinstvo Varaždina 1848. – 1997.: digitalizirana građa; Zdravstveni vjesnik, (2009): URL: <«<https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&H=&E=&lok=&zbi=&sqlx=N00101>>, 1.08.2023.

SUMMARY

Factory newspapers in Varaždin during the socialist period (1945–1990) represented a key medium for informing, ideological education and cultural shaping of the working class. As part of the wider phenomenon of workers' journalism, they emerged in the specific political and economic context of Yugoslav socialism. Within the political and ideological framework, factory newspapers were a tool for shaping workers' consciousness in accordance with the principles of socialist self-management. They supported the policies of the League of Communists of Yugoslavia, promoted worker participation and collectivism, and were subject to editorial control in order to remain aligned with the dominant ideological guidelines. The economic context enabled their financing through companies, especially in industries such as textile and metal, which had the resources to publish newspapers. Newspaper distribution was subsidized or free, and their purpose was to strengthen workers' identity and connection with the company. The information and communication function was manifested through reporting on production results, technological innovations and company successes, while cultural and educational aspects included the promotion of sports and cultural activities, professional development and humorous and literary columns. Workers actively participated in creating content, which strengthened the sense of belonging to the collective. Newspapers were a forum for expressing opinions, criticism and proposals for improving working conditions. Their role was multiple: informative, educational and ideological, which makes them important documents of industrial and workers' history of the socialist period. In this paper, we deal with the aforementioned phenomenon within Varaždin, and we discuss which factory newspapers were published in that period in that area, which people were the editors-in-chief, what the newspapers looked like, and which columns were characteristic and recognizable in individual newspapers.